

Η ελληνική χερσόνησος την περίοδο της οθωμανικής και βενετικής κυριαρχίας II (18ος–αρχές 19ου αι.)

Διάγραμμα ύλης

1. Η ελληνική χερσόνησος στις αρχές του 18ου αιώνα: Γενική επισκόπηση

Η ενότητα προσφέρει μια εποπτική εικόνα της ελληνικής χερσονήσου υπό οθωμανική και βενετική κυριαρχία στις αρχές του 18ου αιώνα. Συνοψίζονται οι αλλαγές που επέφερε η κρίση του 17ου αιώνα, παράλληλα με την ανατροπή των πολιτικών και οικονομικών ισορροπιών ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τη Βενετία και την Ευρώπη. Στο οθωμανικό πλαίσιο παρουσιάζεται η φορολογική μεταρρύθμιση της συλλογής του κεφαλικού φόρου με τη μετάβαση από το κατ' αποκοπήν σύστημα στην ατομική καταβολή. Με την ευκαιρία αυτή, τίγεται εισαγωγικά το ζήτημα της μετατροπής των μη μουσουλμάνων της ελληνικής χερσονήσου σε «μειονότητα» και εξηγείται η εννοιολόγηση του όρου. Τέλος, εξετάζεται η σύντομη παρουσία των Βενετών στην Πελοπόννησο και επισημαίνονται οι κοινωνικές και πολιτισμικές επιπτώσεις της μετάβασης από την οθωμανική στη βενετική και τέλος πάλι στην οθωμανική κυριαρχία.

2. Οικονομία και κοινωνία στην ύπαιθρο: Τσιφλικοποίηση και εμπορευματικές καλλιέργειες

Στην ενότητα παρουσιάζεται η προϊούσα αποδιάρθρωση του τιμαριωτικού συστήματος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η διαδικασία ανάδυσης του τσιφλικιού. Εξηγούνται τα αίτια αυτής της εξέλιξης (όπως η εμπορευματοποίηση της γης, το αυξανόμενο εμπόριο με τη χριστιανική Ευρώπη, η καταχρέωση των χωριών και η μετανάστευση προς τις πόλεις) και παρατίθενται οι συνέπειές της για τον κόσμο της αγροτιάς (μετατροπή των καλλιεργητών σε κολίγους, απώλεια του δικαιώματος νομής της γης), για τους κυρίους της γης (εμπλοκή σε εμπορευματικές δραστηριότητες, ενίσχυση της πολιτικοκοινωνικής ισχύος) και για την κεντρική διοίκηση (απώλεια εσόδων και ελέγχου επί των δημοσίων γαιών). Παρουσιάζεται η συμμετοχή των μη μουσουλμάνων στη διαδικασία της τσιφλικοποίησης και γίνεται συγκριτική χαρτογράφηση του φαινομένου στις κατά τόπους περιοχές της ελληνικής χερσονήσου, ενώ προβάλλεται η αντίθεση ανάμεσα στα τσιφλίκια και τα ανεξάρτητα χωριά (κεφαλοχώρια, ελευθεροχώρια) και εκτίθεται η νέα κοινωνική διαστρωμάτωση στην ύπαιθρο. Τέλος, παρουσιάζεται εποπτικά η κοινωνική οργάνωση της κτηνοτροφικής παραγωγής στους ημιορεινούς και ορεινούς όγκους της χερσονήσου και εξηγείται η διαμόρφωση και δομή των τσελιγκάτων. Παράλληλα εξετάζεται η παγίωση της κυριαρχίας των εμπορευματικών καλλιεργειών στα βενετικά Επτάνησα (της ελαιοκαλλιέργειας στην Κέρκυρα και της σταφιδοκαλλιέργειας στη Ζάκυνθο και την Κεφαλονιά) που συνδέουν τις τοπικές οικονομίες του αγροτικού χώρου με τις διεθνείς αγορές.

3. Η άνοδος των εμπορικών ανταλλαγών

Παρουσιάζεται η ποσοτική και ποιοτική διαφοροποίηση των εμπορικών ανταλλαγών με την εισβολή του ευρωπαϊκού εμπορίου στον χώρο της ανατολικής Μεσογείου και με το άνοιγμα νέων εμπορικών δρόμων στην κεντρική Ευρώπη μετά την παύση των πολεμικών επιχειρήσεων μεταξύ των Οθωμανών και των Αψβούργων. Τονίζεται ο ρόλος των ευρωπαϊκών προξενείων στις πόλεις της ελληνικής χερσονήσου στην εμπόρευσή των εμπορικών ανταλλαγών και υπογραμμίζεται η σημασία τους για την εμπέδωση της νέας ισορροπίας ισχύος, η οποία ωφελεί όσους αναμειγνύονται στο

ευρωπαϊκό εμπόριο, κάποιοι εκ των οποίων εξασφαλίζουν προνομιακή μεταχείριση ως προστατευόμενοι ξένων κρατών. Παρουσιάζεται η εμπλοκή των μη μουσουλμάνων, και ιδιαίτερα των ελληνορθόδοξων, στη νέα ανταλλακτική οικονομία και εντοπίζονται τα κέντρα της βιοτεχνικής, εμπορικής και ναυτιλιακής δράσης τους στην ελληνική χερσόνησο (δυτική Μακεδονία, Ήπειρος, Θεσσαλία, Πελοπόννησος, νησιά Σαρωνικού) με τις ιδιοτυπίες του καθενός. Στο πλαίσιο αυτό εξηγείται η άνοδος της ελληνικής ναυτιλίας και η σημασία που είχαν για αυτή οι ευνοϊκές συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1768-1774 και, στη συνέχεια, με τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και τους ναπολεόντειους πολέμους. Για την πληρέστερη κατανόηση του φαινομένου, δίνεται μια εποπτική θέαση των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων στην Ευρώπη της εποχής και επισημαίνεται ο τρόπος, με τον οποίο επηρέασαν την οικονομική ζωή στην ελληνική χερσόνησο και γύρω από αυτή. Στο πλαίσιο αυτό επισημαίνεται η άνοδος της εμπορευματικής ναυτιλίας των νησιών του Ιονίου, κυρίως της Κεφαλονιάς, και η δραστηριότητά της στον μεσογειακό χώρο.

4. Μετανάστευση και κοινωνική κινητικότητα

Στην ενότητα παρουσιάζονται οι μεταναστευτικές ροές από την ελληνική χερσόνησο προς άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βενετίας, αλλά και εκτός αυτών. Σημαντικό μέρος αφιερώνεται στη μετανάστευση ελληνόφωνων και βλαχόφωνων από το κεντρικό και βόρειο τμήμα της χερσονήσου προς τις πόλεις της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, στην εμπορική τους δράση και στη σύσταση διασπορικών κοινοτήτων στις περιοχές αυτές. Παράλληλα εξετάζονται οι μεταναστευτικές κινήσεις από τις άλλες περιοχές της χερσονήσου, τα νησιά του Αιγαίου και εκείνα του Ιονίου προς τη νότια Ρωσία, τη Μεσόγειο και τη Δυτική Ευρώπη, οι οποίες σχετίζονται με ευρύτερες οικονομικές στρατηγικές και πολιτικές ανακατατάξεις. Εξηγείται ο ρόλος της μετανάστευσης ως παράγοντα εξοικείωσης με τις αλλαγές που συμβαίνουν στον ευρωπαϊκό χώρο (εκκοσμίκευση, επιστημονική έρευνα, ανάδυση «πεφωτισμένης δεσποτείας», φιλελεύθερα διανοητικά και κοινωνικά ρεύματα) και ως αγωγού πολιτισμικών εμπειριών και πρακτικών. Ως προς το εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διαγράφονται τα τοπία δραστηριότητας που ανοίγονται με την άνοδο του εμπορίου και που οδηγούν ελληνόφωνους από τη νότια ελληνική χερσόνησο και τα νησιά προς την Κωνσταντινούπολη και κυρίως τη Σμύρνη. Επίσης παρουσιάζεται η μετακίνηση ανθρώπων από την Πελοπόννησο προς τις πόλεις και την ύπαιθρο της δυτικής Μικράς Ασίας, αλλά και τα Επτάνησα, μετά τις πολεμικές επιχειρήσεις του 1768-1774 και την καταστολή των εξεγέρσεων των Ορλωφικών, όπως και οι μεταναστεύσεις των Σουλιωτών στα Επτάνησα στο πλαίσιο των συγκρούσεών τους με τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων.

5. Κοινότητες, παιδεία, λογισύνη

Η ενότητα παρουσιάζει την ανάπτυξη των κοινοτικών δομών των ελληνορθόδοξων, ιδιαίτερα στον αστικό χώρο, και των κοινωνικών αλλαγών που συνδέονται με αυτήν. Παρουσιάζει τη συγκρότηση ενός σώματος προυχόντων που σχετίζονται με την Εκκλησία και την οθωμανική διοίκηση και αντλούν ισχύ από τη διαχείριση των κοινοτικών φόρων, τη γαιοκτησία, το εμπόριο και τη ναυτιλία. Στην ενότητα εξηγείται η έκρηξη ενδοκοινοτικών διαμαχών και η σχέση τους με κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές αντιθέσεις. Ως αποτέλεσμα των κοινωνικών και πολιτισμικών αλλαγών εξετάζεται η ίδρυση νέων εκπαιδευτικών κέντρων και η ανάδυση ενός στρώματος λογίων που, αν και προέρχεται σε μεγάλο βαθμό από τις τάξεις του κλήρου, στρέφεται προς τον Διαφωτισμό. Στο πλαίσιο αυτό, εκτίθενται οι διαμάχες που πυροδοτούνται

από το περιεχόμενο και την ιδεολογική κατεύθυνση των νέων εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Τονίζονται οι μετακινήσεις ανθρώπων προς εκπαιδευτικά κέντρα εντός και εκτός της οθωμανικής επικράτειας και σκιαγραφείται η συγκρότηση και δράση των λογίων στην ελληνική χερσόνησο, στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και στην κεντρική και δυτική Ευρώπη, ενώ εξετάζεται η συμμετοχή του Αγίου Όρους στις διανοητικές αναζητήσεις και την ανάπτυξη κέντρων παιδείας. Τέλος, παρουσιάζονται οι συγκρούσεις στα υπό βενετική κυριαρχία Επτάνησα με επίδικο τη συμμετοχή στα κοινοτικά όργανα και δημόσια αξιώματα και η ανάδυση του σώματος των *civili* από την ευρύτερη κοινωνική κατηγορία των ποπολάρων.

6. Η άνοδος των τοπαρχών

Στην ενότητα παρουσιάζεται η άνοδος των ισχυρών μουσουλμανικών οικογενειών (αγιάνηδων) των οθωμανικών επαρχιών. Εξηγείται η θεσμική, κοινωνική και οικονομική βάση των τοπαρχών, η αυξανόμενη αυτονομία τους έναντι της κεντρικής εξουσίας και οι επιπτώσεις της δράσης τους στις τοπικές κοινωνίες. Για την πληρέστερη κατανόηση του φαινομένου εξετάζονται δύο συγκεκριμένα και διαφορετικά μεταξύ τους παραδείγματα: εκείνο του Αλή Πασά της Ηπείρου, του κατ' εξοχήν αγιάνη της ελληνικής χερσονήσου, και του Χατζή Αλή Χασεκί, κατ' επανάληψη οθωμανού διοικητή της Αθήνας στα τέλη του 18ου αιώνα. Η εκ του σύνεγγυς εξέταση δείχνει τη δυναμική από τη μονοπώληση της εξουσίας σε τοπικό επίπεδο, τη βίαιη επιβολή της κυριαρχίας και την επικράτηση συνθηκών αβεβαιότητας μέχρι τη διαμόρφωση αυτονομιστικών τάσεων, η οποία με τη σειρά της συμβάλλει στην απονομιμοποίηση της οθωμανικής τάξης πραγμάτων εκ μέρους των ελληνορθόδοξων. Σ' αυτό το πλαίσιο τονίζεται ιδιαίτερα το πώς η άνοδος του Αλή Πασά, που συμπίπτει με την κατάρρευση της Βενετίας και την πολιτική αποσταθεροποίηση των Ιόνιων Νησιών, οι σχέσεις του με τη γαλλική πολιτική και η αξιοποίηση ελληνορθόδοξων λογίων και ενόπλων στο αυτονομιστικό του εγχείρημα υποβοήθησαν τη διαμόρφωση του ελληνικού κινήματος αποδέσμευσης από την οθωμανική εξουσία.

7. Κοινωνικές ομάδες και τάξεις, νοοτροπίες και πολιτισμικές αλλαγές

Η ενότητα εξετάζει την εξέλιξη και τις μεταβολές της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στην ελληνική χερσόνησο και τα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου, τη σχέση των κοινωνικών ομάδων με παραδεδομένες νοοτροπίες και τη δεξίωση των πολιτισμικών αλλαγών. Παρουσιάζεται η ανάδυση νέων καταναλωτικών ηθών και πρακτικών κοινωνικής προβολής εκ μέρους των εμπορικών αστικών στρωμάτων των ελληνορθόδοξων, όπως η ανέγερση και η διακόσμηση πολυτελών οικιών. Εξετάζεται η έλξη που ασκούν στις πρακτικές αυτές οι συνήθειες των οθωμανικών και βενετικών ανώτερων τάξεων και η εισδοχή ευρωπαϊκών προτύπων. Παράλληλα, παρουσιάζεται εποπτικά η άνοδος των Φαναριωτών στην Κωνσταντινούπολη και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και η λειτουργία τους ως προτύπων κοινωνικού κύρους και εκκοσμικευμένων ηθών για τα αστικά στρώματα των ελληνορθόδοξων. Εξηγείται η αντίδραση της Εκκλησίας στην επίδειξη του πλούτου και η προσπάθειά της να τιθασεύσει τις τάσεις εκκοσμίκευσης και αμφισβήτησης της ιδεολογικής της πρωτοκαθεδρίας δίνοντας έμφαση στην συμμόρφωση του ποιμνίου και στην καταπολέμηση του εξισλαμισμού (δράση Κοσμά Αιτωλού). Εκτίθεται η άνοδος του χριστιανικού ζηλωτισμού (αναβαπτισμός, Κολλυβάδες) και η επιρροή του σε μέρος των συντεχνιών και των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων των ελληνορθόδοξων. Αναδεικνύεται η συμμετοχή ελληνορθόδοξων λογίων στη δεξίωση και την επεξεργασία των νεωτερικών ιδεών του φιλελευθερισμού και του Διαφωτισμού, και η απήχηση που αυτές βρίσκουν σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Τέλος, εξηγείται η

σταδιακή διαμόρφωση μιας κοσμικής ελληνικής εθνικής ιδεολογίας με τα πολιτικά προτάγματα που τη συνοδεύουν.

8. Η απόξευση των εθνοθησκευτικών ομάδων

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται εποπτικά ο αυξανόμενος θεσμικός, κοινωνικός και οικονομικός διαχωρισμός των εθνοθησκευτικών ομάδων στην υπό οθωμανική επικράτεια ελληνική χερσόνησο. Εκτίθενται οι συνέπειες της αποδυνάμωσης των οργάνων της κεντρικής διοίκησης στις επαρχίες, όπως, το ιεροδικείο, και η παγίωση χωριστών δομών κοινοτικής αυτονομίας για μουσουλμάνους, χριστιανούς και Εβραίους. Εξετάζεται η ενδυνάμωση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, η εξέλιξη της Εκκλησίας στον πρωταρχικό θεσμό ενσωμάτωσης των ελληνορθόδοξων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και η διαμόρφωση του αυτόνομου εκκλησιαστικού διοικητικού και θεσμικού μηχανισμού. Παρουσιάζονται οι συνέπειες από τη διάλυση του παιδομαζώματος και η σύμπληξη των γενιτσάρων σε ένα αστικό στρώμα μικρεμπόρων και τεχνιτών που αξιώνει φορολογική απαλλαγή, τη στιγμή που η φορολογική απαίτηση βαρύνει όλο και πιο δυσανάλογα τους μη μουσουλμάνους. Εξηγείται η νέα σημασιολόγηση της έννοιας του «ραγιά» που, από δηλωτικό του φορολογούμενου οθωμανού υπηκόου ασχέτως θρησκευματος, εξελίσσεται στην καθημερινή γλώσσα σε χαρακτηρισμό των μη μουσουλμάνων. Παρουσιάζεται η ανάδυση κλίματος καχυποψίας έναντι των χριστιανών εκ μέρους των μουσουλμάνων λόγω των οικονομικών ανταγωνισμών που προκαλεί η διεύρυνση του ευρωπαϊκού εμπορίου και των ηττών των Οθωμανών σε αλληπάλληλους πολέμους από τη Ρωσία, τη νέα μεγάλη ευρωπαϊκή δύναμη. Εξηγείται η διαδικασία μετατροπής των μη μουσουλμάνων, και ιδιαίτερα των ελληνορθόδοξων, από συστατικό μέρος της αυτοκρατορίας υπό το καθεστώς του «ζιμμή» σε μειονότητα. Τέλος παρουσιάζονται οι διαφορές στις οικονομικές δραστηριότητες ανάμεσα σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους, και η όλο και μεγαλύτερη σύνδεση των δεύτερων με οικονομικά, πολιτισμικά και ιδεολογικά κέντρα εκτός της οθωμανικής επικράτειας.

9. Η κρίση και αμφισβήτηση του καθεστώτος

Αρχικά στην ενότητα εκτίθενται η κρίση του οθωμανικού πολιτικού συστήματος και οι προσπάθειες ανασχεσίς της στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα. Τα συμπτώματα και οι επιπτώσεις της κρίσης συνοψίζονται και χαρτογραφούνται με παραδείγματα από την ελληνική χερσόνησο: αυξανόμενη αυτονομία των επαρχιών, αποσχιστικές τάσεις, μειωμένη φορολογική απόδοση, λαθρεμπόριο, ληστεία και πειρατεία, ελλιπής στρατιωτική οργάνωση. Πλάι σ' αυτά παρουσιάζονται τα προβλήματα που ανακύπτουν από την ανισοβαρή πλέον σχέση των Οθωμανών με τη χριστιανική Ευρώπη: η αθρόα εισαγωγή βιομηχανικών ευρωπαϊκών προϊόντων που πλήττει τις οθωμανικές συντεχνίες, η παροχή καθεστώτος προστασίας και ετεροδικίας από τις ευρωπαϊκές πρεσβείες και τα προξενεία σε μη μουσουλμάνους υπηκόους με βάση τις διομολογήσεις, η πρόσδεσή τους στις ευρωπαϊκές οικονομικές επιδιώξεις, και, βέβαια, οι ήττες των Οθωμανών στους πολέμους με τη Ρωσία. Εξηγούνται οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του σουλτάνου Σελίμ Γ' στη διοίκηση, την οικονομία και το στράτευμα, και εκτίθενται οι αιτίες της αποτυχίας τους. Στη συνέχεια εξετάζονται από κοντά οι εκφράσεις αμφισβήτησης και απονομιμοποίησης της οθωμανικής κυριαρχίας από μια μερίδα της ελληνικής λογιοσύνης και η επεξεργασία της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας που προοιωνίζεται την πολιτική ανεξαρτησία των Ελλήνων. Η ενότητα στηρίζεται σε αποσπάσματα από πηγές, όπως π.χ. η Γεωγραφία Νεωτερική και η Ελληνική Νομαρχία, που αναπαριστούν με αδρό τρόπο τη σύνδεση

ανάμεσα στην κρίση του καθεστώτος και στην αμφισβήτηση της οθωμανικής τάξης πραγμάτων.

10. Οι ένοπλες ομάδες στη γη και στη θάλασσα

Η ενότητα εκθέτει τους όρους σχηματισμού των ένοπλων ομάδων στους ημιορεινούς και ορεινούς όγκους της ελληνικής χερσονήσου, εξηγεί τη σχέση τους με τους ποιμενικούς πληθυσμούς και παρουσιάζει τη λειτουργία τους στο πλαίσιο των κενών εξουσίας που δημιουργούνται με την κατάρρευση της δημόσιας τάξης στην ύπαιθρο. Εντοπίζει τις κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές ανάμεσα στις ένοπλες ομάδες της Πελοποννήσου και εκείνες των βορειότερων περιοχών της ελληνικής χερσονήσου και εξετάζει το φαινόμενο του κλεφταρματολισμού ως προς τις κοινωνικο-οικονομικές και τις πολιτισμικές του όψεις (π.χ. κουλτούρα τιμής), τη σχέση του με την οθωμανική εξουσία και τις κοινοτικές δομές στις επαρχίες, αλλά και τη δράση των κλεφταρματολών στην υπηρεσία του Αλή πασά. Παράλληλα, επισημαίνει τη δραστηριοποίηση των κλεφτών της Πελοποννήσου στα Επτάνησα και στην Ιταλία στην υπηρεσία των Ρώσων και των Άγγλων. Τέλος, η ενότητα περιγράφει το φαινόμενο της πειρατείας στο Αιγαίο και την Αδριατική με έμφαση στη συμμετοχή των ελληνορθόδοξων και στη συμπλοκή της πειρατείας με το εμπόριο. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ότι η ανάδυση της ληστείας και της πειρατείας συντηρεί κοινωνικοπολιτικές συμπεριφορές και προσδοκίες στα όρια ή και πέραν της οθωμανικής βενετικής νομιμότητας και δημιουργεί εμπειρίες ένοπλης αναμέτρησης που θα αξιοποιηθούν σε εξεγέρσεις αλλά και στην Επανάσταση του 1821.

11. Πόλεμος και εξέγερση

Η ενότητα επικεντρώνεται στις πολιτικές αλλαγές και τις πολεμικές αναμετρήσεις γύρω από την ελληνική χερσόνησο κατά τον 18ο και τον πρώιμο 19ο αιώνα. Παρουσιάζονται η πρωτοφανής έλευση ρωσικού στόλου στο Αιγαίο από δυσμάς στο πλαίσιο του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1768-1774, οι θαλάσσιες και χερσαίες επιχειρήσεις και οι εξεγέρσεις των ελληνορθόδοξων που έγιναν γνωστές ως «Ορλωφικά». Εκτίθεται η σημασία του πολέμου και των εξεγέρσεων ως αφετηριών αποσταθεροποίησης της οθωμανικής κυριαρχίας και ως παράγοντας πρόσδεσης μερίδας των ελληνορθόδοξων στο άρμα των ρωσικών επιδιώξεων, σε συμφωνία με προφητείες και εσχατολογικές παραδόσεις περί του «ξανθού γένους». Παρουσιάζονται οι ενέργειες καταστολής των εξεγέρσεων στην Πελοπόννησο, ο αντίκτυπος των εξεγέρσεων στους Οθωμανούς και τους μουσουλμάνους της ελληνικής χερσονήσου, και η δημιουργία κλίματος καχυποψίας έναντι των ελληνορθόδοξων. Επιπλέον, παρουσιάζονται οι εξεγέρσεις και επιχειρήσεις που έλαβαν χώρα στο Σούλι και στο Αιγαίο υπό τον Λάμπρο Κατσώνη στο πλαίσιο του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1787-1792. Στη συνέχεια, και υπό το φως των ευρωπαϊκών πολιτικών και πολεμικών αναμετρήσεων, εκτίθεται η κατάλυση της Βενετικής Δημοκρατίας από την επαναστατική Γαλλία το 1797, η γαλλική παρουσία στα Επτάνησα (1797-1799) και το πέρασμα των νησιών διαδοχικά από την αυτόνομη Επτάνησο Πολιτεία υπό ρωσο-οθωμανική επικυριαρχία και τη δεύτερη γαλλοκρατία στο αγγλικό προτεκτοράτο. Υπογραμμίζεται ότι η γαλλική παρουσία στα όρια της ελληνικής χερσονήσου με τα επαναστατικά και δημοκρατικά της ιδεώδη, παράλληλα με τις κοσμοϊστορικές ανατροπές που συντελούνται στα περίξ της ελληνικής χερσονήσου (κατάλυση Βενετίας, ίδρυση νέων κρατικών μορφωμάτων στο Ιόνιο) αλλά και αλλού στη Μεσόγειο (π.χ. γαλλική εκστρατεία στην Αίγυπτο το 1799) συμβάλλει σε προσδοκίες μέρους των ελληνορθόδοξων για την ανατροπή της οθωμανικής τάξης πραγμάτων.

12. Γαλλική Επανάσταση και το όραμα του Ρήγα Βελεστινλή

Η ενότητα είναι αφιερωμένη στη δεξίωση των δημοκρατικών κηρυγμάτων της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 και στον πιο συνεπή εκπρόσωπο αυτής της δεξίωσης, τον Ρήγα Βελεστινλή. Παρουσιάζονται οι κοινωνικές καταβολές, η σταδιοδρομία, οι πολιτισμικές αναφορές και οι ιδεολογικές επιρροές του Ρήγα στη διαδρομή του από τη Θεσσαλία στην Κωνσταντινούπολη, στο Βουκουρέστι και στη Βιέννη. Μέσα από το έργο και τη δράση του σκιαγραφείται η πορεία από τη λογιосύνη και τη λογοτεχνία στον επαναστατικό ακτιβισμό, ενώ οι σταθμοί και τα πρόσωπα αυτής της πορείας γίνονται αφορμή για την περιδιάβαση στα κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα των ελληνορθόδοξων από τη θεσσαλική ύπαιθρο μέχρι την πρωτεύουσα των Αψβούργων με τη δραστήρια ελληνική παροικία. Αναλύεται η δημοκρατική πολιτική ιδεολογία του Ρήγα και επισημαίνονται οι βαλκανικές της διαστάσεις, όπως και η συμπερίληψη όλων των εθνοθρησκευτικών ομάδων στο κράτος που οραματιζόταν. Εξηγείται η συνωμοτική του δράση και οι προσπάθειές του να επιτύχει τη συνεργασία μουσουλμάνων τοπαρχών των Βαλκανίων για την επιτυχία του επαναστατικού κινήματος που επιχειρούσε να συστήσει. Ιδιαίτερα εξετάζεται η πρόσληψη των δημοκρατικών αρχών της Γαλλικής Επανάστασης και η προσπάθεια προσαρμογής τους στις ιδιαίτερες συνθήκες της βαλκανικής εθνοτικής και θρησκευτικής πολυμορφίας. Στο πλαίσιο αυτό εξηγείται η σημασία που έδινε ο Ρήγας στην ελληνική γλώσσα και στην ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής αρχαιότητας. Τέλος, εκτίθεται ο τρόπος, με τον οποίο η μορφή του Ρήγα, εξιδανικευμένη μετά από την εκτέλεσή του το 1798, έγινε σημείο αναφοράς και έμπνευσης, μαζί με τον «Θούριο», το επαναστατικό του κάλεσμα, στις ζυμώσεις ένοπλης ανατροπής μέχρι το 1821, ενίοτε ανεξάρτητα από τα συγκεκριμένα πολιτικά και ιδεολογικά προτάγματα του ίδιου του Ρήγα.

13. Προς την Επανάσταση

Η τελευταία ενότητα ανακεφαλαιώνει επιλεκτικά τις προηγούμενες και εκθέτει τις κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές ζυμώσεις και αντιθέσεις στην ελληνική χερσόνησο λίγο πριν από την έκρηξη της Επανάστασης του 1821. Παρουσιάζεται η κορύφωση της σύγκρουσης μεταξύ του Διαφωτισμού και του Αντιδιαφωτισμού ως προς την αμφισβήτηση και την υπεράσπιση της οθωμανικής τάξης πραγμάτων, η επιφανειακή επικράτηση των πολεμίων του Διαφωτισμού αλλά και η σταδιακή εγκόλπωση της επαναστατικής ρήξης από τον κόσμο του κλεφταρματολισμού και από μέρος των ηγετικών κοινωνικών στρωμάτων του νοτιοελλαδικού χώρου. Εκτίθεται ο τρόπος, με τον οποίο η οικονομική άνοδος και οι ιδεολογικές ζυμώσεις ανάμεσα στους ελληνορθόδοξους έχουν δημιουργήσει προσδοκίες που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν στο πλαίσιο της οθωμανικής κυριαρχίας και, ως εκ τούτου, ενισχύουν τις τάσεις για εξέγερση. Παρουσιάζεται ο ιδεολογικός ρόλος του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού στη σφυρηλάτηση του ελληνικού εθνικισμού, στην όλο και συχνότερη χρήση του όρου «Έλληνες» και στην ανάκληση ιδεωδών πατριωτισμού και ηρωισμού. Τέλος, εξετάζεται η ίδρυση και δράση της Φιλικής Εταιρείας, τα οργανωτικά της πρότυπα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο της εποχής, και η συνωμοτική της εξακτίνωση στην ελληνική χερσόνησο μέχρι την προετοιμασία της Επανάστασης.